

РОЗДІЛ 10

**ВПЛИВ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА»
НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В ГАЛИЧИНІ (1868–1918)**

Конституційні реформи 60-х років XIX ст. в Австрійській, а згодом Австро-Угорській монархії привели до формування нового суспільно-політичного устрою та запустили механізм базових змін у Габсбурзькій монархії. Ці поступальні еволюційні рухи заразом стали потужним викликом для колишніх підданих, які, отримавши громадянські права, опинилися в нових реаліях, до яких необхідно було пристосуватися і окремим особам, і соціальним групам, і цілим народам.

Завершилися реформи прийняттям 21 грудня 1867 р. основного закону, який проголошував збереження поділеного на дві палати (верхню і нижню) й обраного на підставі загального виборчого права парламенту. Закон про загальні права громадян гарантував рівноправність усіх громадян, свободу віросповідання і совісті, недоторканність приватної власності та інші «основні права». Серед параграфів цього закону особливо вирізняється ст. 19 з таким вступним формулюванням: «Усі нації держави рівні у правах, кожна з них має беззастережне право на збереження й плекання власної національності та мови». Ця стаття і коментар до неї були визначальними для усього права національностей в Австрійській державі¹.

Загалом, унаслідок конституційних перетворень галичани отримали нові можливості та заразом і нові виклики в різних сферах, зокрема у сфері міжнаціональних взаємин, що стосувалися стосунків із поляками, і у сфері соціально-економічно-політичній, пов'язаній із певним відставанням значної частини нашого краю від центральних регіонів, що було наслідком імперської

¹ Цьольнер Е. Історія Австрії. Львів, 2001. С. 401.

політики. Це спонукало до необхідності вирішення важливих і нагальних питань прилаштування суспільства до нових конституційних реалій, пов'язаних із виборами, новими видами господарювання, зумовлених розвитком підприємницької діяльності.

Суспільно-економічний поступ зумовив зростання важливості освіти для краян, зокрема і для підготовки робітників підприємств та освічених громадян, що стало вагомим викликом для враженого певними архаїчними рисами шкільництва. Незважаючи на значну кількість шкільних закладів, усі вони представляли початкові школи, навчання в яких велося з використанням церковнослов'янської мови й застосуванням застарілих педагогічних методів (давалася взнаки невідповідність навчальних програм сучасним вимогам), відтак потребували суттєвих змін. На час реформ не існувало жодної української гімназії. Все це визначило вимоги й потреби в змінах у системі освіти, зокрема щодо друкованих видань, також реформування та модернізацію і навчальної, і художньої літератури, видань прагматичного напрямку. Відповідно такий розклад суспільних питань поставив на порядок денний важливість розвитку, а по суті формування власної модерної культури, передовсім художньої літератури, базованої на народних мовних і тематичних засадах. До того ж особливого значення набула справа популяризації законів, знання й дотримання яких ставали важливою атрибутивною основою для суспільно-політичної та господарської діяльності нового суспільства. Це спонукало до нагального з'ясування питання власної національної мови як єдиної придатної і прийнятної для вирішення всього спектру суспільних справ.

Незважаючи на нові можливості, які давала політична свобода, все ж русини наштовхнулися на суттєві обмеження у вирішенні своїх питань, зумовлених конституційними нормами. Насамперед однією з найважливіших перешкод були виборчі норми, оскільки згідно з виборчим правом русини могли обрати до галицького крайового Сейму лише третину своїх представників (орієнтовно 50 із 151), що апriorі ставили корінних мешканців краю у залежність від польської більшості в галицькому Лангазі. Це означало, що потрібні для русинів

ухвали могли прийматися лише за погодженням із поляками та з їхньої підтримки. Крім того, поляки, володіючи вагомим суспільно-політичним потенціалом, краще орієнтуючись у змінах, своїми активними діями внесли суттєві корективи в розстановку сил та можливостей у краї, оскільки почали оперативно переводити суспільне життя на польські рейки. Зокрема, самостійно запровадили польську мову в університетах і середньому шкільництві. За тих умов Відень, сприймаючи реалії та враховуючи власні можливості, вніс певні корективи: погодившись на переведення навчання в гімназіях у Галичині на польську мову, все-таки дві з них, у Бродах та у Львові, залишив німецькомовними. Водночас започатковано передавання русинам Академічної гімназії, у якій запроваджено навчання в початкових класах руською мовою. До того ж визначено умову: коли будуть відповідні підручники та викладачі, тоді цей середній навчальний заклад стане повністю руським.

Конституційні реформи 60-х років XIX ст. і «Закон про товариства» від 15 листопада 1867 р.², який відкрив можливості для творення самоврядних, базованих на національній основі, громадських організацій, сприяли галицьким українцям самостійно втілювати власні проекти щодо підтримки суспільства за допомогою просвітництва. Цим скористалися народовці. Доречно відзначити, що першим прилюдним кроком до формування ідеологічних основ майбутньої громадської організації був виступ у пресі не народовця, а представника старшого покоління о. Степана Качали. Його стаття стала першою прилюдною реакцією на вказаний Закон, що була опублікована на початку січня 1867 р. у газеті «Слово», в якій декан із Шельпак обґрунтував потребу заснування, поряд із бездіяльною «Галицько-руською матицею», нового просвітницького товариства. Основна ідея – необхідно відійти від патерналістської психології очікування на чийсь милість і допомогу та самим вирішувати свої справи, зокрема й громадсько-по-

² Пашук В. «Закон про товариства» від 15 листопада 1867 р. і його вплив на розвиток українського національного руху в Галичині. *Народознавчі зошити*. 2000. № 6. С. 966–975.

літичного характеру за допомогою новоствореної самоврядної просвітницької організації³. Ця публікація, як вважається, була поштовхом для народовської молоді, яка і взялася за реалізацію цієї справи. Відповідно, наслідком непростих, суперечливих із боку крайових очільників дій та наполегливості галицької молоді стало можливе заснування нової громадської структури – товариства «Просвіта».

Погляди на тогочасні суспільні питання, пов'язані з трансформаційними процесами у краї, які були актуальними в часі конституційних реформ, викладено в ідеологічних засадах, що прозвучали у виступах на Установчих зборах товариства у Львові 8 грудня 1868 р. Передусім у промовах відзначено низький освітній рівень галичан та непридатність наявних народних шкіл до вирішення нагальних проблем. Відтак доповідачі окреслювали ті види діяльності товариства, які, на їхню думку, сприяли б вирішенню низки важливих питань краю. Основною озвученою думкою була ідея популяризації наукових знань серед дорослого населення Галичини.

Для окреслення мети, що прозвучала на Установчих зборах й стосувалася майбутньої діяльності товариства, можна використати в узагальненій формі міркування о. Василя Ільницького⁴, який вказав, що метою мало стати бажання перетворити галичан на освічений народ, із громадянськими правами конституційної держави. Це планували досягнути за допомогою популяризації наукових знань через видання відповідних друків.

Для цього необхідно було публікувати популярні видання на біблійну тематику, якою цікавився народ, історичні

³ Пашук В. Просвітницькі ідеї о. Степана Качали. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2010. Вип. 19: «Просвіта» – оберіг незалежності й соборності України. С. 345–380.

⁴ Про о. Василя Ільницького детальніше див.: Орлевич І. Галицькі святиники у науковому і громадському житті Галичини XIX ст. (на прикладі отця Василя Ільницького). *Історія релігій в Україні: науковий щорічник / упоряд.: О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич*. Львів, 2013. Кн. 1. С. 739–759.

оповідання з національної історії, насамперед козацтва та княжої доби, видання з різних науково-освітніх галузей, передовсім географії, фізики, астрономії, геології, відомості про народонаселення і регіону, і зарубіжних країв, шкільні підручники, а також книжки господарського змісту про сільське господарство (наприклад, садівництво, бджільництво, тваринництво, рільництво, городництво й ін.), промисловість і торгівлю. Це повинно, серед іншого, заохотити народ до промислу, торгівлі, підприємництва та творення організацій. Наголошено на потребі видань політико-правового змісту. Крім поширення знань, передбачалося поборювати негативні риси методом висміювання вад, якими почасти були вражені представники простого люду. Однак це подано у формі пропагування позитивних якостей: чесності, добродушності, тверезості, охайності. Загалом, ідеологічні засади передбачали вплив на суспільство з метою подолання наявних проблем через розгортання видавничої діяльності народною мовою і в тих галузях та темах повчання, яких народ найбільше потребував⁵.

Соціально-економічний напрям. Одним із перших напрямів, що передбачали сприяння позитивним змінам у суспільстві, був соціально-економічний, який пов'язували з популяризацією нових підходів до господарської діяльності та ролі в цьому знань. Про це свідчать перші кроки в започаткуванні видавничої діяльності. Відтак на шостому засіданні виділу товариства від 25 березня 1869 р. п. 3 була заява Омеляна Партицького про укладання читанки для селян, яку обіцяв подати для оцінення на найближчому засіданні виділу⁶. Цьому питанню повністю було присвячено сьоме засідання Проводу від 26 квітня 1869 р., на якому прийнято рішення видати книжечку «Зоря. Читаночка для сільських людей. Часть 2» у кількості 2 000 примірників,

⁵ Пашук В. Маніфестація ідейних засад Товариства «Просвіта». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2010. Вип. 19: «Просвіта» – оберіг незалежності й соборності України. С. 34–56.

⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України). Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7628. С. 9–10.

а ціну поставити таку, щоб лише повернути видатки на друк. Це завдання покладено на О. Партицького⁷.

У цьому першому альманасі, в першій вміщеній у ньому статті «Дещо про письменство»⁸, автор О. Партицький у стилі оповідання відзначив, що прогрес людства зумовлений його інтелектуальним розвитком, зокрема формуванням національних мов, письменства, науки, що мало вплив на освіченість, релігію, громадянський лад, на раціональний підхід і вдосконалення ведення сільського господарства. Для аргументації своїх слів він навів приклад господарювання німців, які на такім самім полі, що і русини, збирали врожай у тричі більший. Бо німці, наголосив, якісніше удобрювали землю, здійснювали сівбу й догляд за посівами, та знали, як краще зберігати врожай. У підсумку автор наголосив, що німці раціональніше вели господарство, ніж наші селяни, тому і користь із такої раціональної праці була невелика.

О. Партицький наголосив на важливості інтелектуального розвитку суспільства за допомогою науки й пояснював читачам важливість раціонального підходу до господарювання, і що саме популяризацією цього і буде займатися товариство. Для того, викладаючи роль науки в досягненні матеріального добробуту через порівняння раціональнішого господарювання німців із господарюванням галицьких селян, автор завершив виклад матеріалу твердженням, що всі необхідні відомості з цього були у книжках, які й планувала видавати «Просвіта». Залишалось лише їх освоїти та застосувати на практиці для поліпшення ведення власного сільського господарювання.

Наступним виданням, що стосувалося цієї проблематики, була брошура о. Степана Качали «Що нас губить, а що помочи може», про що поінформовано на одинадцятому засіданні Проводу від 13 вересня 1869 р. Із цього приводу зазначено, що в ній йшлося про тогочасні нужди простого народу і як

⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7628. С. 10.

⁸ К. Г. [Партицький О.] Дещо про письменство. *Зоря. Читаночка для сільських людей*. Львів: Видання Товариства «Просвіта», 1869. С. 3–9.

зарадити, і що цю брошуру передав, разом із коштами, товариству до видання о. С. Качала⁹.

Брошура невеличкого формату складалася із п'яти «розговорів», у яких у формі діалогів між селянами і священником розглядалися проблеми тодішнього селянства й окреслено шляхи та способи їх їхнього подолання. Наприкінці книжечки вміщено «Статут громадських шпихлірів», ухвалений Збаразькою повітовою радою¹⁰.

За характером викладу матеріал містив констатацію проблем тодішнього селянства, пояснення їхніх причин і засобів подолання та бажаний результат. Негаразди значної частини галичан, в основному матеріального характеру, пов'язано з наслідками панщизняного стану, неготовністю селян швидко адаптуватися до нових умов політичної та соціальної свободи. Тому малоосвічене селянство, вражене вадами як наслідок панщизняного підданства – пияцтвом, ледарством, марнотратством – втрачало землю, зубожіло. Для подолання цього стану наведено низку порад, що стосувалися пропаганди освіти дорослих і дітей, раціонального ведення господарства, створення громадських шпихлірів та позичкових кас. Саме такі засоби мали б порятувати зубожілих селян від злиднів і безперспективності¹¹.

У брошурі економічні питання тісно пов'язані із загальним станом суспільства та проблемами Галичини як коронного краю Австро-Угорщини. Вектор дії мав головно внутрішнє спрямування. Незважаючи на нарікання русинів на зовнішні обставини, панщину та її спадок, домінію та лихварів, головна увага С. Качали зосереджена на внутрішніх вадах, які можна й необхідно було поборювати. Автор наголошував на особистісних хибах тодішніх селян, які призводили до породження матеріальних негараздів. Відповідно основне призначення праці було спрямоване на переконання селян і громад самим вирішувати власні про-

⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 7628. С. 14.

¹⁰ [Качала С.] Що нас губить, а що нам помочи може. Львів, 1869. 56 с.

¹¹ Там само. С. 38–54.

блеми і вказано, у який спосіб. Для цього необхідно було йти шляхом викорінення поширених вад – пияцтва, марнотратності, лінивства, тобто всього, що руйнувало духовну й матеріальну базу селянства, а натомість о. С. Качала пропонував розвиток в освітній сфері, радив призвичаюватися до раціональної праці, ощадливості, а також закликав посилювати роль громад за допомогою влаштування громадських шпихлірів та позичкових кас¹².

За формою викладу ця праця мала добре продуманий підхід, за яким матеріал подавався в такий спосіб, щоб був і важливим, і зрозумілим потенційним читачам – селянам, і цікавим та придатним до практичного застосування. Для того автор використав вдалий прийом, за яким текст подавався через діалоги, учасниками яких були прості селяни, кожний зі своїм характером (розважливий Павло, скептичний Василь), а також уведено постать мудрого, компетентного порадики – священника, який переймався долею людей і хотів їм допомогти. Це поліпшувало сприйняття пропагованого матеріалу, посилювало довіру до викладених міркувань, порад.

Публікації О. Партицького та С. Качали мали концептуальний характер і були спрямовані на зміну передовсім світогляду тогочасного селянства від патерналістського, пасивного світосприйняття, відтак і ставлення до себе, до небажання самим власними силами вирішувати власні проблеми, зокрема й щодо господарської діяльності. Для цього в душі просвітництва пояснено важливість застосовування наукових знань у цивілізаційному поступі, що було новим для тогочасного селянства. Товариство «Просвіта» брало на себе відповідальність ці знання постачати народові за допомогою власних видань. Також, згідно з вимогами часу, визначеними конституційними свободами, зокрема виборами та діяльністю виборних керівних органів, у брошурі частково увага була спрямована на розширення кругозору, формування активної особистісної й громадянської позиції, політизацію селянства. Для пропагування нових ідей, що мали сприяти трансформації архаїчного,

¹² Там само. С. 38–54.

базованого на патерналістських засадах, посткріпацького суспільства у громадянське, наділене конституційними свободами, використано й відповідну форму викладу матеріалу. Це легкий стиль, у брошурі діалогова форма викладу, яка визнана однією з найкращих. Для посилення зацікавленості пропагованими ідеями наведено приклади вдалого господарювання німців і чехів, наведено прогнозовану користь від пропонованих заходів.

Викладені у перших публікаціях концептуальні основи майбутньої діяльності означеного напрямку «Просвіти», що мали сприяти трансформації, тобто модернізації галицького суспільства, реалізовувалися в наступних виданнях інституції. Відтак просвітницька діяльність, спрямована на поліпшення матеріального стану галичан, чого можна було досягнути через модернізацію господарської діяльності, базованої на нових підходах із застосуванням наукових знань, була поміщена вже в перших виданнях просвітянського «Народного календаря». Так у рубриці «Порадник господарський і лікарський» вміщено сім невеликих рекомендаційних матеріалів, що стосувалися вдосконалення сільського господарства. Про характер цих публікацій свідчать їхні назви: «Як найліпше тучити звірят», «Як запобігти бракові гною», «Як ходити коло коней», «Як позбутися хробацтва на городі», «Як розводити добрі шпараги», «Як і коли сіяти ячмінь», «О хробах овець»¹³.

Іншим серійним виданням, яке з перших років діяльності товариства публікувало такі ж матеріали, були наступні числа альманаху «Зоря». Відтак, якщо в першій читанці з цією назвою викладено концепт важливості наукових знань у розвитку господарської діяльності людства та наміри новоствореної громадської інституції щодо оприлюднення таких матеріалів, то в наступних числах була його реалізація з рекомендаціями, як конкретно покращити врожайність¹⁴.

¹³ Порадник господарський і лікарський. *Народний Календар на рік звичайний 1870*. Львів: Видання Товариства «Просвіта», 1869. С. 37–43.

¹⁴ Юнович Р. Дещо про бульбу. *Зоря. Читаночка для сільських людей*. Львів: Видання Товариства «Просвіта», 1870. Кн. 4. С. 35–42;

Друкувала «Просвіта» й окремі видання на вказану тематику. Як наприклад, праця І. Бічая (ім'я не з'ясовано) «Практична наука господарства сільського у 3 частинах»¹⁵. У ній, у розлогій формі, роз'яснено доцільність і важливість систематичного удобрення земельних площ та подано широкий спектр органічних, хімічних добрив, способи їхнього застосування, їхні дії й наслідки. Загалом, ця книжка відзначалася ґрунтовним викладом питань щодо видів удобрення землі з метою зберігання та підвищення її родючості. Загальна схема, яку використав автор, передбачала перелік видів добрив, їхню характеристику та класифікацію, призначення, спосіб застосування, застереження про можливі негативні наслідки від тривалого використання. І. Бічай намагався запропонувати читачеві комплексний, різноманітний матеріал до пояснення значення, та важливості і переконував у доцільності систематично удобрювати використовувану землю для того, щоб вона зберігала родючість, запропонував засоби для її поліпшення. Викладений матеріал відзначався продуманою структурою, дидактичним підходом, вичерпною кількістю перерахованих засобів, зрозумілим поясненням щодо зберігання, використання різних видів добрив. Зазначу, що наступні дві частини цієї серії авторства І. Бічая, вийшли у 1875 р.¹⁶ і 1877 р.¹⁷. Цій же тематиці присвячено праці Миколи Михалевича «Пасіка, або наука о тім, що треба знати, о що постаратися та як що коли робити, щоби пасіка все добре велася», Романа Заклинського «Звірята шкодні і

Головацький И. Дещо о гною. Зоря. Читаночка для сельских людей. Львів: Видання Товариства «Просвіта», 1870. Кн. 4. С. 42–46.

¹⁵ Бічай І. Практична наука сільського господарства: у 3 ч.: о навозі або гною. Львів: Видання Товариства «Просвіта», 1873. Ч. 1. 69 с.

¹⁶ Бічай І. Практична наука сільського господарства: у 3 ч.: о управі ріллі. Львів: Видання Товариства «Просвіта», 1875. Ч. 2. 62 с.

¹⁷ Бічай І. Практична наука сільського господарства у 3 частинах: о управі поодиноких рослин господарських. Львів: Видання Товариства «Просвіта», 1877. Ч. 3. 62 с.

пожиточні в господарстві» та Осипа Барвінського «Паша душа в господарстві»¹⁸.

У наступних роках Товариство постійно зверталося до цієї тематики. Важливим, із огляду на тогочасні справи, була публікація І. Барвінського «Вексель і лихва наша біда»¹⁹. У ній спочатку подано історію появи векселя, охарактеризовано, яку саме цей документ виконував функцію та поради, як вберегти себе від можливих маніпуляцій із цим видом фінансових зобов'язань і використовувати його на користь.

Загалом, провідну ідею цих видань можна передати, використовуючи назви двох праць на вказану тематику: «Добре роби, добре буде»²⁰ та «Убоге і багате село»²¹, в яких окреслено пропаговані бажані зміни характеру людської господарської діяльності й очікуваний від неї результат. Тобто товариство виданнями на соціально-господарську тематику сприяло ознайомленню, впровадженню і застосуванню нових методів господарювання, щоб унаслідок реорганізації діяльності селян бідне село перетворилося на багате.

Шкільництво. Другим важливим напрямом, що сприяв позитивним змінам у Галичині, яким Товариство займалося з перших років діяльності, було шкільництво. До того ж варто відзначити певні особливості, які склалися наприкінці 60-х років XIX ст. і на які необхідно було реагувати товариству. Внаслідок конституційних реформ в Австрії, зокрема часткової федералізації імперії й автономізації краю, відбулися зміни в освітній сфері. Завдяки активним діям польської політичної еліти майже в усіх середніх школах Галичини запроваджувалася польська мова навчання, за винятком чотирьох молодших класів львівської Академічної гімназії (з 1867 р. – українську як мову навчання, а з 1874 – в усіх класах) і Львівської другої та Бродівської реальної гімназії, де залишалася

¹⁸ Товариство «Просвіта» у Львові: покажчик видань. 1868–1939 / уклад.: О. Г. Бербека, Л. В. Головата. Львів, 1996. С. 5–60.

¹⁹ Барвінський В. Вексель і лихва наша біда. Львів, 1875. 88 с.

²⁰ Квітка Г. Добре роби, добре буде. Львів, 1874. 48 с.

²¹ Барвінський О. Убоге і багате село. Львів, 1883. 32 с.

німецька²². Водночас Відень застеріг львівських русинів: коли будуть відповідні підручники й викладачі, то в перспективі й старші класи цього закладу можуть бути переведені на народну мову навчання. Це означало, що українці краю за кілька століть отримали реальну можливість започаткувати формування національної середньої освіти, що було вагомим кроком до творення в майбутньому власної вищої школи. Зрозуміло, що за тих умов дії Австрії повинні були бути підтримані й продовжені самими галичанами й лише це могло стати підставою для остаточного перетворення Академічної гімназії в українську.

Такі обставини визначили нову якість боротьби за національне шкільництво, у якій бажаний успіх залежав уже від самих галичан, від їхньої спроможності швидко налагодити насамперед випуск підручників для нижчих гімназійних класів, у яких уже проводилося навчання рідною мовою. Відтак започаткувавши друк посібників для єдиної (хоч і частково) руської гімназії «Просвіта» взяла на себе функцію творення дидактичної основи для досягнення потрібного результату в цій справі. Це означало, що реалізація планів значно залежала від Товариства, від зусиль, старань і вмінь його діячів, від їхніх інтелектуально-творчих можливостей, активності, оперативності, вивіреності дій. Тобто на цьому початковому етапі доля і Академічної гімназії, і перспектива творення народної середньої та вищої школи у краї залежала від новоствореної просвітянської організації. Провід товариства, розуміючи важливість розвинути цей навчальний заклад, взяв на себе друк шкільних підручників і посібників. Відтак уже 1869 р. «Просвіта» опублікувала три дидактичні видання: «Латинська синтакс», Омелян Партицький «Латинська граматики в руським язичі» та Михайло Полянський «Натуральна історія для учеників академічної руської гімназії у Львові»²³. У наступні роки вийшли підручники з фізики, арифметики, ботаніки, географії, геометрії тощо.

²² Качмар В. Початкова і середня освіта. *Історія Львова: у 3 т. / редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій.* Львів, 2007. Т. 2. С. 335.

²³ Товариство «Просвіта» у Львові: покажчик видань... С. 24–26.

Загалом, протягом 1869–1876 рр. Товариство опублікувало 19 підручників²⁴, а також «Руску читанку для низших кляс середніх шкіл» у двох частинах та «Читанку німецьку для 3 і 4 кляси шкіл гімназіяльних д-ра Яноти»²⁵.

Отже, такі дії товариства були важливим, певним чинном визначальним чинником, який уможливив трансформацію німецької Академічної гімназії в українську, бо завдяки виданням підручників та посібників і старші класи у 70-х роках ХІХ ст. були переведені на українську мову навчання. Тоді це була перша і єдина українська гімназія, яка, у перспективі, сформуvala базу для творення інших народних гімназій у Галичині, у яких галицькі діти отримали змогу здобувати середню освіту рідною мовою.

Політично-правове просвітництво. Інший важливий напрям, до якого мала причетність «Просвіта», – політико-правова просвіта, радше правове виховання, що сприяло трансформації колишніх підданих у вільних громадян, які були наділені політичними правами і повинні були їх знати, розуміти та, і це найважливіше, застосовувати на практиці. Відтак такі дії товариства були важливим чинником сприяння трансформації суспільства з панщизняного у громадянське. Важливими є два видання, які розкривали сутність конституційних реформ та законодавчої бази громадянського стану.

Зрозуміло, що сам факт надання політичних прав підданним Австрійської імперії не вирішувало всіх справ у процесі формування нового суспільного устрою. Необхідний був час та відповідні зусилля, щоб колишній підданий став свідомим громадянином, спроможним користуватися наданими політичними правами. Саме на цьому аспекті зосередив увагу о. С. Качала у статті «Изъ Шельпак. Поглядъ на sprawy русско-народнии, в началі года 1868», що побачила світ у січневому номері «Слова» за 1868 р.²⁶. Він наголошував, що простий

²⁴ Товариство «Просвіта» у Львові: покажчик видань... С. 24–29, 40–56.

²⁵ Там само. С. 29–39, 49–55.

²⁶ Качала С. Изъ Шельпак. Поглядъ на sprawy русско-народнии, в началі года 1868. *Слово*. 1868. № 2.

Вплив товариства «Просвіта» на суспільно-політичні процеси...

народ не був готовим до нових конституційних реалій, не мав належних правових і політичних знань та навиків ними користуватися. На цьому ж наголошував і Андрій Січинський у виступі на Установчих зборах²⁷.

Відповідно в нових умовах необхідно було розробити й реалізувати на практиці прийнятні для суспільства, а головне для селян, методи популяризації правових знань із відповідною аргументацією й мотивацією. До того ж, як наголошено на Установчих зборах, ці дані варто було подавати народові не в перші роки діяльності Товариства, а згодом, коли народ «розохотиться» до читання просвітянських видань²⁸. І ця ідеологічна засада була дотримана, оскільки видання такого характеру почали виходити під просвітянським грифом пізніше.

Важливими для реалізації зазначеної ідеологічної засади були просвітницькі видання, підготовлені юристом і громадським діячем, просвітянином Костем Левицьким. Значимою, з огляду на популяризацію політико-правових знань, була низка просвітніх видань, у яких роз'яснено характер і сутність конституційної доби та права, якими могли користатися галичани для відстоювання власних національних, громадських та особистих потреб. Відтак першим виданням, що відповідало цій меті, була брошура, видана 1888 р., «Наша свобода або які ми маємо права»²⁹. Вона за своєю суттю мала особливе значення, оскільки знайомила галичан із характером конституційних свобод та новими умовами, що вимагали нових підходів, до яких необхідно було підготувати суспільство.

Впадає у вічі, що виклад даних подано у формі звертання. Відповідно замість заголовку на початку тексту вміщено: «Панове громада!», що вказувало і на адресата цього видання, і на зміст та вибір сприйнятого для простих людей характеру викладу. Це ж стосувалося і структури роботи. А це вказує на

²⁷ Справоздане з перших загальних зборів товариства «Просвіта». *Правда*. 1868. № 44. С. 525–526.

²⁸ Там само.

²⁹ Левицький К. Наша свобода або які ми маємо права. Львів, 1888. 29 с.

спосіб викладу складного матеріалу, який мав бути сприйнятним для тогочасних галичан, основна частина з яких – селяни.

Відповідно спочатку роз'яснено важливість громадянських свобод та їхнє значення в історії людства. Для цього наголошено, що люди тривалий час існували «без свобод» і що лише незначна частина суспільства (очевидно, це натяк на шляхту) мала можливість користуватися певними вольностями, а основна частина проживала свій вік у стані невільничім, бо не було «свобідного устрою»³⁰. Зазначено, що такий стан був у цілому світі, зокрема і в європейських народів: поляків, чехів, німців та ін. Водночас наголошено, що народи тривалий час боролися за свободу, яку вдалося здобути лише у ХІХ ст. Окреслюючи її важливість і значення, автор наголосив, що не можна ділити людей на вільних і невільних, бо кожна людина мала природне право жити вільно³¹. Далі викладено дії австрійських правителів, які сприяли досягненню свободи в імперії, що принесла користь, зокрема і для галичан, серед яких – Йосиф ІІ, Фердинанд І, Франца Йосифа І.

У наступних частинах тексту, побіжно згадавши неоабсолютизм 50-х років ХІХ ст., звернено увагу на початок конституційних реформ, заявлених Дипломом від 20 жовтня 1860 р., у якому запроваджено парламентаризм та місцеве самоуправління. Цей конституційний документ передбачав законодавчий орган, який складався із двох палат: панів та послів. Водночас зауважено, що із 353 депутатів палати послів 63 обирали в Галичині прямими виборами, згідно з Основним законом від 21 грудня 1867 р., бо до цього їх обирали крайові сейми. Далі уточнено, що з тих 63 депутатів (згідно з куріальною системою) 20 обирали представники більшої посілости, міста – 13, торговельно-промислові палати – 3, а сільські громади – 27. Також окреслено чисельність і склад Галицького крайового сейму, який налічував 151 посла: 8 архієпископів, 2 ректорів та 141 посла, каденція яких тривала 6 років –

³⁰ Там само. С. 5.

³¹ Там само. С. 6.

із більшої посілості обирали 44 послів, із міст і торгівельних палат – 23 та 74 від громад³².

У наступній частині окреслено сферу компетенції державної Ради – укладання державних договорів, військова справа, прийняття державного бюджету, нових податків, державні позики, грошова політика, законодавча діяльність у соціальній сфері (зокрема шкільництві, медицині), загалом усі справи, що мали загальнодержавний характер. Також охарактеризовано компетенції крайових сеймів, які вирішували справи в межах коронного краю, що стосувалися культури, доріг, добротинних закладів, крайового бюджету, зокрема крайових податків, справ церковних, шкільних, законодавчої ініціативи щодо прийняття законів, які стосувалися краю, розпорядження крайовими фондами. Наголошено на важливості базового державного документа «Закони основні з року 1867», який, як зазначено, був підставою нового життя, підставою, «котру називаємо конституцією» і декларував рівність усіх перед законом.

Наголошено на правах отримувати освіту рідною мовою. При тому зауважено, що, порівнявши конституційні норми та краєві закони щодо мови навчання, ставало очевидним, «що русинам сталася велика кривда, бо дістали лише одну гімназію руску, а поляки дістали всі інші». Пояснено це тим, що поляки контролювали крайовий сейм та, маючи вплив у Відні, ухвалювали закони щодо шкільництва такі, які їм були вигідні³³. Також зауважено, що руські послів Сеймі вимагали врахувати інтереси русинів і щодо гімназій, і щодо учительських семінарій, і важливість засновувати по містах руські народні школи. Водночас вказано на один лише успіх – заплановано відкриття руської гімназії в Перемишлі, із заувагою, що ще доведеться добиватися, щоб основний закон, тобто конституційні положення, втілити в життя з користю для русинів³⁴. Тобто відзначено, що конституція сама по собі діяти не буде, що

³² Там само. С. 9–10.

³³ Левицький К. Наша свобода або які ми маємо права... С. 15.

³⁴ Там само.

в тих умовах, в яких існували русини, необхідно добиватися задекларованих свобод. Надію вселяв хоч і невеликий, але таки успіх, – плани щодо відкриття другої для русинів гімназії.

Автор розкрив і пояснив значення нових правових засад, що визначали громадянські свободи та стосувалися: недоторканості особи, житла, таємниці листування, свободи слова і совісті. Також наголошено, що Конституція задекларувала свободу й рівність всіх народів, зокрема і перед законом, та їхні права на самозбереження і самобутній розвиток, що означало в тому часі анулювання політики пангерманізму й значні можливості для саморозвитку різних етносів імперії. У тому контексті відзначено, що і мова русинів визнана мовою крайовою рівноправною поряд із польською та німецькою³⁵.

Важливим було роз'яснення в контексті отриманих конституційних свобод, сутності громадянства та формування громадянської свідомості, зокрема як члена громади. Відтак зазначено, що будь-яка діяльність кожного представника громади повинна бути спрямована на її користь, бо він із нею пов'язаний і від неї залежав. Це автор виклав у формулі взаємозалежності: «Громадянин дбає про добро громади, бо від її добра – залежить і його доля»³⁶. Після цього зазначено, що громадянин, користуючись із громадської самоуправи, зобов'язаний дбати про її майно, про безпеку особи, порядок на дорогах і в полі, опікуватися бідними, запобігати пошестям і пожежам, про школу й справедливий мировий суд. Водночас вказано, що право обирати громадські органи влади мав той член громади, який платив податки з прибутку. Звернено увагу на якість обраних «заступників громадських», окреслюючи для цього варіанти: бажаний – за яким громада тоді буде у спокої і добрі, коли обрані до влади особи за всіх обставин будуть добре розуміти свої права й обов'язки та діяти лише на користь громади, відтак щасливою буде та громада, яка матиме добрих і розумних громадян, бо це для неї запорука спокою та добра; інший варіант – обрані до влади пред-

³⁵ Левицький К. Наша свобода або які ми маємо права... С. 14–18.

³⁶ Там само. С. 19.

ставники громади не розуміють свого призначення працювати для всіх, тому що «вони люди темні і не просвічені», тож громада така «не знає добра». Наголошено, що за обставин, коли обрані до влади особи не вмiли б управляти, то таке самоуправління не може бути корисним. У такий спосiб окреслено взаємозалежність трьох чинників: якість громадян і громади, зокрема й місцевого керівництва, та стан справ у краї й країні, що подано відповідними формулюваннями: «Де добрі громадяни – там добре громаді, а від добрих громад iде добро в цілому краї і державі» та: «Як громада виховує своїх членів, такими вони і будуть, і так поведуть справи цілої держави». Після того звернено увагу на взаємозалежність громадянина, громади й держави. Тож подальша розповідь стосувалася законотворчої діяльності як атрибуту конституційних свобод.

Передовсім, вказуючи на право громадян обирати депутатів парламенту – Сейму, акцентовано увагу на цій важливій функції, бо, як вказано, від них залежала доля народу. Оскільки саме від позиції депутатів, від того, які питання вони піднімали в Державній раді, залежала і позиція законодавчого органу, і прийняті ним, і підписані цісарем, закони, що стосувалися і держави, і краю, їхнього стану та перспектив. Заразом окреслено й нові повноваження цісаря, який щороку скликав Державну раду, як і Крайові сойми. Відзначено, що всі ухвалені закони, міждержавні договори, розпорядження, видані на підставі державних законів, мусять бути оголошені в часописі «Вісник законів державних», який виходив у Відні на всіх крайових мовах. До того ж уточнено: «отже, в язиці рускім», натомість зауважено, що сам текст, на який усі повинні покликатися при з'ясуванні різних питань щодо трактування законів, був німецьким. Наголошено, що кожна громада повинна була мати цей «Вісник». У випадку, коли народ не буде задоволений якимсь законом, то для прийняття добрих і скасування поганих законів варто звертатися до своїх послів. Висловлено закид русинам, що вони через низьку освіту не дбали про вибір гідних депутатів³⁷.

³⁷ Там само. С. 21–24.

Акцентовано на самостійності суспільно-політичного руху українців Галичини, зокрема, що галичани не підбурювані ніким «до роблення неспокою в краї», а на законній основі діяли на користь «рівноправності своєї народності, для просвіти темного ще сільського люду, для здобуття собі ширшого значення політичного межі іншими народами» та поліпшення матеріального стану і для добра цілого краю. Вказуючи, що метою галичан визначено загальний поступ, імовірно, враховуючи тогочасну критику опонентів та передбачаючи можливі закиди щодо зовнішнього підбурювання русинів. Акцентовано, що цей рух був самостійним і спрямованим для задоволення національних інтересів русинів, а також всього краю. І це подано як народну ідею³⁸.

У подальшому звернено увагу на важливий пункт основного закону, що декларував свободу товариств і організацій, завдяки чому в Галичині й Буковині діяли сотні самоврядних об'єднань «научних» або читалень, які рідною мовою навчали наших «старших братів-гречкосіїв». Водночас першим обов'язком для суспільства визначено просвіту народу, без якої, як зазначено, поступ неможливий, тому сформульовано заклик до інтелігенції – ділитися своїми знаннями з народом, сіяти здорове зерно в рідну ниву, «бо прийдуть жнива». У цьому зв'язку вказано, що підтримка повинна стосуватися і сільських господарів, і промисловців, і то за допомогою як просвіти, так і фінансового сприяння, зокрема через належне дешеве кредитування, що мали би здійснювати каси позичкові. В наступному блоці викладено способи, за допомогою яких необхідно було сприяти матеріальному поступу люду: фахове навчання у школах рільничих, купецьких і промислових, влаштування зразкових господарств, господарсько-промислові виставки. До того ж вказано на важливість та необхідність допомоги з боку центральної й місцевої влад. Також піднесення добробуту пов'язано з політичною освітою народу, яка мала забезпечити можливість користуватися наданими конституцією правами і свободами.

³⁸ Левицький К. Наша свобода або які ми маємо права... С. 26.

На завершення окреслено призначення цього видання – познайомити суспільство з найважливішими конституційними правами, щоб народ розумів, що надано свободи, зокрема й народам, і що галичани з того мало користали. Для виправлення становища, а загалом для того, щоб користати з нового суспільно-політичного устрою, необхідно було знати, «що нам можна, що ні». Далі в узагальненій формі вказано на задекларовану рівноправність, але зауважено, що і при рівності той сильніший, хто працював і більшу силу мав. Відтак потрібно без страху обстоювати свої права, що було б вагомою підставою для поваги, чим протистояти спробам висміювання з боку інших народів.

Завдання цього важливого просвітянського видання полягало в тому, що в нових конституційних умовах необхідно було донести до читача сутність із суспільно-політичних змін, їхній характер та значення для суспільства. Відповідно передовсім наголошено на кількох базових конституційних положеннях, за якими свобода визначена важливою політичною цінністю, якої людство добивалося протягом багатьох віків, що в Австрії свободу, правда лише часткову, почали надавати своїм підданним австрійські монархи, починаючи з 1782 р., що найповніші громадянські свободи були проголошені внаслідок конституційних реформ 60-х років XIX ст., починаючи від жовтневого диплому 1860 р. до Основного закону від 1867 р. Основна частина тексту стосувалася роз'яснення суті змін державно-політичного устрою імперії та соціального становища населення й нових кращих можливостей для галицьких русинів. Відтак наголошено, що в нових умовах державою управляв монарх із допомогою виборних законодавчих органів – Державної ради, на місцях Крайових сеймів, що конституційні свободи давали багато прав і можливостей усім громадянам імперії, зокрема й русинам, однак щоб із них мати користь, потрібно було відстоювати свої інтереси й добиватися реалізації чи дотримання своїх конституційних прав і особистих, і народних, і що задекларована рівноправність це дозволяла. Також наголошено, що русини ще недостатньо користали з наданих конституційних свобод і в часі виборів, і щодо звернень та петицій

до органів влади у справі відстоювання своїх законних інтересів. Згідно із завданнями цього просвітнього видання обрано і відповідний стиль – форма звернення до громади, виклад у форматі розповіді, а окремі частини тексту пов'язано між собою чинником взаємозалежності.

Другим тотожним за інформаційно-просвітницьким значенням була книжка того ж автора «Наш закон громадський або які ми маєм права і повинності в громаді». Зауважено, що вона появилася внаслідок виконання ухвали Загальних зборів товариства «Просвіта» з 2 лютого 1886 р., у якій йшлося, що Центральний відділ видав для своїх членів книжечку «О правах і повинностях в громаді»³⁹. Тут обмежимося лише лаконічним переліком питань, які детально викладено у вказаному матеріалі. У ньому пояснено сутність та характер зміни статусу колишніх підданих із позицій правно-політичних взаємин по лінії: особа–держава, особа–громада, особа–край та особа–роботодавець. Книжка складалася з п'яти частин, у яких, згідно з конституційними положеннями, дано загальну характеристику громади, її представників, роз'яснено законодавчі основи виборів, що таке громадські справи та окреслено структуру громадського керівництва – Старшини й Громадської ради та вищих інстанцій. У частині «О громаді в загалі» подано визначення громади, інформовано, які маєтності не належали до громади. У другій частині «О членах громади»⁴⁰ подано перелік тих, хто мав статус «громадянина» або «співгромадянина» та спосіб, за яким це визначали. Окремо розписано права й обов'язки членів громад та механізм їхнього набуття. В наступній частині «О виборах громадських»⁴¹ йшлося про керівні структури громади та спосіб їхнього обрання. Водночас зауважено, що за окремі категорії виборців «За малолітнього, божевільного, дурноватого, або марнотравного» повинен був головувати їхній «заступник», тобто призначений судом «опікун або

³⁹ Левицький К. Наш закон громадський або які ми маєм права і повинності в громаді. *Просвіта*. Львів, 1889. Ч. 112. 122 с.

⁴⁰ Там само. С. 4–14.

⁴¹ Там само. С. 15–40.

куратор... або їх повномочник», очевидно, – довірена особа⁴². У частині «О справах громадських»⁴³ окреслено сферу компетенції цієї самоврядної установи. Зокрема, це стосувалося громадських робіт «шарварку», «форшпану», догляду за спорудженням та дотриманням у належному стані громадських доріг, мостів, вулиць і площ, нагляду за ярмарками й всім, від чого залежало здоров'я спільноти, а також описувалося про пожежну безпеку, піклування про школу, про спосіб полагодження суперечок, спорів, вирішення церковних справ. В останній частині «О Старшині громадській, Раді громадській, і властях над громадою»⁴⁴ окреслено сферу компетентності перерахованих структур та їхню підпорядкованість вищим інстанціям. Також викладено компетенцію уряду (в тексті – «Правительства») над громадою. Окремим блоком окреслено права помістя. До того ж вказано, що «посілість»⁴⁵ домінікальна» (*dominus* (лат.) – господарський, панський, власник, володар), тобто панська земельна власність, була вилучена з громади й становила «обшар двірський», яким управляв «заступник обшару двірського», тобто або сам власник посілості домінікальної, або вповноважена ним особа під наглядом Староства і Виділу повітового. Торкаючись питання мови листування громадських структур з іншими органами влади та мови ведення діловодства, наголошено, що це залежало від ухвали громади і що «наші рускі громади мають, отже, право уживати у себе дома і перед всіма – хоч би найвищими властями, рускої бесіди».

Загалом, назване видання в обґрунтованій формі детально інформувало галичан про зміни суспільного статусу, за яким, окрім державних органів влади за Конституцією, введено й органи місцевого самоуправління та розкрито їхню структуру, функції, значення та спосіб впливу. Це важливе видання пояснювало характер змін та їхнє суспільно-політичне значення.

⁴² Там само. С. 18.

⁴³ Там само. С. 41–101.

⁴⁴ Там само. С. 102–122.

⁴⁵ Посілість – володіння, маєток. *Словник української мови*: в 11 т. Київ, 1976. Т. 7: Поїхати–Приробляти. С. 329.

Необхідно зауважити, що, крім поданих вище, товариство «Просвіта» публікувало інші видання, у яких пояснювано тогочасні зміни та їхнє значення для галичан. Відповідно сутність грошової реформи на початку 1890-х років, коли золотий ринський був замінений короною, викладено у брошурі «Про нові гроші»⁴⁶ та виданнях «Про ґрунтовий катастер», «Про права рускої мови», «Про спис людности»⁴⁷. А також видань таких авторів, як: Нарат О. (псевдонім А. Дольницького) «Про вибори до сойму», «Про книги ґрунтові», «Про новий процес цивільний»; Олесницький Є. «Конкуренція шкільна на підставі обов'язуючих законів державних кураєвих, розпоряджень властей шкільних і рішень Трибуналу адміністраційного»; Заячковський А. «О нових податках особистих в Австрії»⁴⁸. Їхній зміст і виклад основних положень передбачає окреме дослідження.

Загалом, характеризуючи вплив товариства «Просвіта» на трансформаційні процеси в Галичині, необхідно відзначити, що вони були зумовлені передовсім конституційними реформами 1860-х років і їхніми наслідками, на які впливали, серед іншого, міжнаціональні взаємини, та просвітницьким характером самої інституції. Відповідно, у результаті конституційних реформ відбулися базові зміни суспільно-політичного устрою, за якими Австрія, перетворившись на Австро-Угорщину, на політичному рівні стала конституційною монархією з частковим федеративним устроєм, що передбачало функціонування виборних і центральних загальнодержавних керівних структур, і органів місцевого самоврядування; на суспільному рівні зміни стосувалися трансформації колишніх підданих, які, отримавши політичні права, стали громадянами.

Це означало, враховуючи особливості історичного розвитку українців та, як його наслідку, етно-соціальної структури й домінування в ній селянства, що вчорашні піддані, з недостатнім рівнем освіти та правової свідомості, не були гото-

⁴⁶ Левицький К. Про нові гроші. Львів, 1892. 26 с.

⁴⁷ Товариство «Просвіта» у Львові: покажчик видань... С. 69, 79, 87, 99, 107, 110.

⁴⁸ Там само. С. 88, 91, 100, 112.

ві вповні розуміти сутність тогочасних процесів та миттєво на них реагувати. Відтак країнам була необхідна допомога та підтримка, яку могли надати тоді лише українські громадські організації, зокрема й Товариство «Просвіта». Про розуміння важливості цього завдання заявлено на Установчих зборах, де були заманіфестовані ідеологічні засади, які враховували потреби галицького суспільства та тогочасні обставини й на основі цього окреслено свою діяльність. Відповідно заявлено, що народ потребував навчання через поширення наукових знань, яке сприяло б його загальному інтелектуальному розвитку, а також повчання, а, по суті, підтримки у процесі змін, що були атрибутивними для пост-кріпацького періоду, характеру життєдіяльності, передусім в освоєнні нових методів господарювання, посилення зацікавленості промисловим виробництвом і підприємницькою діяльністю та розумінням сутності нової конституційної епохи зі знанням нових її законів та необхідності їхнього дотримання. Загалом, питання стосувалися важливості набуття суспільством знань щодо нового устрою, нових умов існування – набуттям і освоєнням для того, щоб ними користати для своєї користі, народної загалом, особистої зокрема. На ці важливі виклики тоді відреагувала нова громадська організація, створення якої і було наслідком нових умов.

Насамперед, що впливає із перших кроків та подальшої діяльності, просвітяни звернули увагу, як вони вважали, на найнагальніші питання соціально-економічного стану та перспектив галицького суспільства, яке в основному асоціювалося зі селянством, друкуючи відповідні матеріали в альманахах, які у форматі читанок для народу просвітяни передусім подавали як матеріал концептуального характеру, за допомогою якого пояснювали країнам важливість суспільного поступу. На їхню думку, це сприяло би трансформації патріархального суспільства в сучасне, раціональне, базоване на нових, науково-обґрунтованих прагматичних методах господарювання. Відтак унаслідок застосування прогресивніших методів галичани отримували би більше користі, що сприяло б перетворенню збіднілого селянина на заможного господаря. Надалі, завдяки

виданням, що мали чітку прагматичну спрямованість і стосувалися порад щодо окремих видів діяльності, пропагувалися рекомендації та поради в різних ділянках ведення господарства. Відповідно, викладені у просвітянських виданнях відомості стосувалися і вдосконалення рослинництва (поліпшення якості ґрунту через його удобрення, обробіток, застосовування якісного насіння тощо), тваринництва (догляд та відгодівля тварин, рекомендації з галузі ветеринарії), і пропозиції щодо комерціалізації сільського господарства й збільшення селянського прибутку.

Інший важливий напрям у діяльності «Просвіти» з перших місяців її існування, до якого вона була змушена вдатися, зумовили нові й важливі виклики, що стосувалися змін у шкільництві, спровоковані крайовою політикою поляків та Австрії. Відень, під впливом загальної полонізації середніх навчальних закладів у Галичині, залишив за галичанами Академічну гімназію, яка мала би стати руською за умови вирішення базових питань щодо організації навчання. Відтак від реакції галичан і їхньої спроможності забезпечити цей навчальний заклад викладачами та підручниками залежало завершення перетворення Академічної гімназії в руську, тобто з народною мовою викладання. І цю важливу функцію взяла на себе, правда частково, «Просвіта», бо йшлося лише за видання підручників. Відповідно, протягом 1869–1876 рр. товариство опублікувало 19 підручників, а також 2 читанки – українську у двох частинах та німецьку, що створило важливу передумову трансформації Академічної гімназії в українську з народною мовою навчання, а відтак і створення основ середньої освіти у краї.

Одним із вагомих напрямів діяльності цієї самоврядної інституції була політико-правова просвіта, деякою мірою правове виховання, що сприяло формуванню загалом і юридичних знань, і правової культури. Це стосувалося трансформації панщизняного суспільства, взаємини якого базувалися на засадах підданства у громадянське, що передбачало перетворення панщизняних кріпаків, безправних підданих у вільних громадян, наділених політичними правами і громадянськими сво-

бодами, з якими потрібно було ознайомитися і якими необхідно було навчитися самостійно користуватися суспільству.

Тогочасний стан можна визначити як наявність певних, зумовлених історичним розвитком, суперечностей за якими селяни отримали свободу, однак ще не могли нею належно скористатися. Причина зрозуміла – нові умови, і нові вимоги та потреби, недостатня поінформованість, низка правова культура, загалом неготовність після багатовікового кріпацтва до правових дійнь. Наявність самих законів ще не означало перемогу нового устрою. Тому популяризація правових знань відіграла особливо важливу функцію – формування власних основ громадянського суспільства. Для базових суспільних змін необхідно було навчитися наданими правами користуватися, тобто розуміти необхідність правових знань і важливість ними послуговуватися. А це означало сформувати новий суспільний інститут правової культури, за яким колишні піддані повинні були розуміти, хотіти й могли користуватися новими законами. Користуватися з користю для себе.

Через це публікації на політико-правову тематику, що виходили під брендом «Просвіти», мали особливу вагу й значення, оскільки пояснювали галичанам, що таке свобода, її цінність та роль у житті народу. Відтак відігравали визначальну роль – були, властиво, ознакою самих політичних перемін, розкривали їхню сутність. Окрім того, вони виконують іншу важливу функцію – дають сучасним науковцям достовірний матеріал про характер тогочасних політико-правових трансформаційних процесів – які зміни відбувалися, і як саме це проходило. Тому вказані просвітянські видання мають особливе значення для розкриття базових положень теми, бо вони пояснювали сутність, характер змін в імперії та краї у другій половині XIX ст. та є ключовими, визначальними для їхнього розуміння і трактування.

У зазначеному часі товариство опублікувало не менше 10 окремих видань, у яких у зрозумілій для галичан народній (згідно з тогочасними означеннями) мові та прийнятній стилістиці, що було важливим і непростим завданням, розкрито сутність, характер та важливість змін, зумовлених

Вплив товариства «Просвіта» на суспільно-політичні процеси...

конституційними реформами та їхніми наслідками. Вони охоплювали різні питання, пов'язані з масштабними трансформаційними процесами і в імперії, і в краї. Їхнім завданням було пояснити суспільству важливість і корисність громадянських свобод, їхню сутність, характер, а також наголошено на необхідності застосовувати для самостійного вирішення питання життєдіяльності як цілого суспільства, так і громади, і окремих осіб. Відтак відзначу, що «Просвіта» опублікувала відомості, за якими тогочасні галицькі селяни й міщани могли отримати знання про закони та як ними скористатися. Тому в цьому дослідженні звернено особливу увагу на два важливі, концептуальні за характером, видання, у яких розкрито питання: що таке свобода, які права отримала громада й кожен громадянин і як користуватися цими правами.

Передусім роз'яснено, що таке конституційні реформи, їхній характер та яке вони мали значення для розвитку краю та суспільства. Це новий статус монарха, важливість виборів депутатів (послів), нові способи впливу на суспільний устрій та становище у краї, що таке громада, її статус, сфера компетенції, її вплив на стан селян, виборний процес, повноваження органів місцевого самоуправління тощо. Вказані видання, по суті, були не лише важливим інформаційним джерелом для розуміння тогочасних масштабних суспільно-політичних змін, а своєрідним путівником та інструкцією із громадського права, яким можна було послуговуватися у громадському житті.

Загалом, товариство «Просвіта» в зазначеному періоді, передовсім своїми виданнями щодо популяризації політико-правових знань, сприяло трансформації тогочасного суспільства у громадянське. Сутність дій товариства полягала в тому, що його зусилля були орієнтовані на народ, який не був готовим до масштабних швидких змін, і в цьому йому необхідно було допомогти.

Володимир Пашук